

İNGİLTERE BAŞBAKANI GENÇ WILLIAM PITT VE ÖZİ KRİZİ

Yahya BAĞÇECİ*

Özet

Genç William Pitt, 1883 yılında henüz 24 yaşında iken İngiltere’de başbakanlık koltuğuna oturdu. Uzun süren başbakanlığı sırasında İngiltere açısından çok önemli ve de sıkıntılı sorunlarla karşı karşıya kaldı. Bunlardan birisi 1791 ilkbaharında yaşanan Özi krizidir.

Krizle neden olan gelişmeler Rus Çariçesi II. Katerina’nın Kırım’ı ele geçirdikten sonra Osmanlı Devleti ile ilgili ihtiraslarını gerçekleştirmek üzere harekete geçmesiyle başladı. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1787 yılında başlayan savaşa Avusturya Rusya’nın, İsveç ise Osmanlı Devleti’nin müttefiki olarak katıldı. İngiltere ise, Prusya ve Hollanda ile saldırı ve savunma amaçlı bir ittifak antlaşması yaptı. Müttefik devletler, Avusturya’yı 1790 yılında Rus ittifakından koparmada zorluk çekmediler. Ancak II. Katerina, müttefiklerin barış girişimlerini kesin bir retle geri çevirdi. Genç Pitt, Rusya’nun sürekli artan gücünün Avrupa’daki güç dengesini tehdit ettiğini düşünüyordu. 1791’e gelindiğinde Pitt’in amacı Rusya’yı işgal ettiği toprakların az bir kısmına razı etmek ve özellikle de 1788’de Karadeniz girişinde ele geçirdiği Özi kalesini bırakmasında ısrar etmekte. Ancak müttefiklerin baskıları Rusya’nın hürsurlarını zapt etmeye yeterli olmadığından, Genç Pitt, İmparatoriçeyi kesin bir savaş tehdidiyle korkutmaya karar verdi. 27 Mart’ta üç müttefik adına İngiltere’nin Berlin ve Petersburg’taki elçilerine Rusya’ya iletilmek üzere ultimatoma gönderildi. Buna göre Katerina, Kırım hariç olmak üzere işgal ettiği tüm yerleri Osmanlı’ya geri vermeliydi. Rusya’yı bu ultimatoma kabule zorlayabilmek için Baltık ve Karadeniz’e gönderilmek üzere İngiltere donanmasının güçlendirilmesi gerekiyordu. Pitt, 28 Mart’ta Avam Kamarası’na Kral III. George’un donanmanın güçlendirilmesi gerekliliği ile ilgili mesajını sundu. Ancak Parlamento’da beklemediği oranda bir tepkiyle karşılaştı.

Muhalefete göre Rusya Özi’ye sahip diye “Avrupa’nın dengesi” bozulmazdı. Üstelik Kabine içinde de görüş birliği sağlanamamıştı. Bu nedenle Pitt geri adım atmak ve müdahale planından vazgeçmek zorunda kaldı.

Anahtar Kelimeler

Genç William Pitt, Özi Kalesi, İngiltere, Rusya, Osmanlı Devleti

* Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Kayseri/Türkiye. ybagceci@erciyes.edu.tr

BRITISH PRIME MINISTER WILLIAM PITT THE YOUNGER AND THE OCHAKOV CRISIS

Abstract

William Pitt the Younger took office as the prime minister of the United Kingdom in 1783, when he was only 24. During his long ministry, he faced with some problems which were very important and difficult for the United Kingdom. One of those was the Ochakov crisis that took place in the spring of 1791. The developments which led to this crisis began with the Catherine the Second's taking action, after capturing Crimea, for fulfilling her ambitions regarding the Ottoman Empire.

In the war that began between the Ottoman Empire and Russia in 1787, Austria took side with Russia while Sweden took side with the Ottoman Empire. The United Kingdom, on the other hand, made a treaty of alliance with Prussia and Holland for offensive and defensive purposes. The Allied

Powers easily split Austria from the Russian alliance in 1790. Catherine II, however, definitely rejected the allies' efforts for a peace agreement. Pitt the Younger believed that the balance of power in the Europe was being threatened by the steadily increasing power of Russia. In 1791, Pitt's aim was to force Russia to consent with only a limited part of the territories that it captured and, in particular, leave the Fortress of Ochakov, an entrance to the Black Sea which Russia had taken in 1788. As the pressures from the allies were not sufficient to prevent Russia's ambitions, however, Pitt the Younger decided to scare the Impress by a definite threat of war. On March 27, the ambassadors of the United Kingdom in Berlin and St. Petersburg were instructed to transmit an ultimatum to Russia in the name of the three allies. Accordingly, Catherine was to return all the territories that it conquered to the Ottomans except for Crimea. In order to force Russia to consent with this ultimatum, the British navy needed to be reinforced before it was sent to the Baltic Sea and the Black Sea. On March 28, Pitt presented in the House of Commons the message of the King George III regarding the need for empowering the fleet. However, he encountered an unexpected reaction in the Parliament. The opposition was not of the opinion that the "balance of Europe" would be upset by Russia's possession of Ochakov. Moreover, no consensus was obtained in the Cabinet, as well.

Therefore, Pitt had to retreat and give up his plan for an intervention.

Key Words

William Pitt the Younger, Ochakov Fortress, United Kingdom, Russia, Ottoman Empire

GİRİŞ

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkiler ancak XVI. yüzyılda başladı. İngiltere'nin coğrafi açıdan Türkiye'ye uzak olması ve İngilizlerin Akdeniz ticaretine geniş ölçüde ancak XVI. yüzyılın ikinci yarısında katılmaları, iki ülke arasındaki ilişkilerin Batı Avrupa'nın büyük devletlerine kıyasla daha geç başlamasına neden oldu.¹

XVI. yüzyıl ortaları ve bilhassa sonlarına doğru İngiltere'nin hızla gelişmeye başlaması, İngiliz denizciliğindeki ilerleme, üretimin ve buna bağlı olarak İngiliz tüccarlarının faaliyetlerinin hızla artması ve Doğu'nun servetinden pay alma arzusu gibi nedenlerle İngilizler, Fransızlar ve Venediklilerin yanında Doğu Akdeniz (Levant) ticaretine katıldılar.² Bu şekilde Türk-İngiliz ilişkileri uzun süre özellikle ticari seviyede devam etti.

XVIII. yüzyılın sonlarında Türk-İngiliz ilişkilerinde yeni bir döneme girildi. Rusya'nın giderek güçlenmesi ve Osmanlı Devleti üzerindeki politikaları İngiltere'yi rahatsız etmeye başladı. 1787'de Osmanlı-Rus Savaşı başlayınca, İngiltere Hükümeti'nin başında bulunan Genç William Pitt, Rusya'nın devamlı güneye sarkması ve kuvvetli bir Karadeniz devleti olması halinde İngiltere için tehlikeli olabileceği endişesini ilk defa duydu ve Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni desteklemek gerektiğini hissetti.³

1. GENÇ WILLIAM PITT'İN EĞİTİM YILLARI VE SİYASETE GİRİŞİ

William Pitt, aynı adı taşıyan babasından ayırt edilebilmek için "Genç William Pitt" olarak adlandırıldı.⁴ Babası Chatham Kontu William Pitt, zamanının en dikkat çeken şahıslarından ve aynı zamanda en etkili devlet adamlarındandı.⁵

Bir yanda Chatham Kontu William Pitt'in, diğer yanda Temple Kontesi Hester'in kızı Lady Hester Grenville'in ikinci oğlu olan Genç William Pitt, 28 Mayıs 1759'da Hayes'te doğdu.⁶ Böyle ebeveynlere⁷ sahip olan Genç Pitt,

¹ Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, TTK Yay., Ankara 1953, s. 1.

² Kurat, age., s. 1-2.

³ Süleyman Kani İrtem, *Şark Meselesi Osmanlı'nın Sömürgeleşme Tarihi*, Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul 1999, s. 239-240.

⁴ Elbert Hubbard, "William Pitt", *Little Journeys to the Homes of Eminent Orators*, Vol. XII, June 1903, No: 6, s. 173.

⁵ Lord Rosebery, Yaşlı (Elder) William Pitt'in konuşmaları değerlendirildiğinde, kendisinin İngiltere'nin yetiştirdiği en büyük hatip olduğunun iddia edilebileceğini söylemiştir. Lord Rosebery, *Pitt*, MacMillan and Co., London and New York 1891, s. 1.

⁶ Lord Macaulay, William Pitt'in miras aldığı ismin, doğduğu sıralarda medeni dünyada çok iyi bilindiğini ve ayrıca bu ismin her İngiliz tarafından gururla ve İngiltere'nin her düşmanı tarafından ise bir hayranlık ve dehşet karışımıyla telaffuz edildiğini ileri sürmüştür. Lord Macaulay, *William Pitt*, Harper and Brothers Publishers, New York 1878, s. 7.

⁷ Genç Pitt'in büyük dedesi, dedesi, amcası ve babası milletvekili olarak uzun süre Parlamento'da görev yapmış isimlerdi. Anne tarafında, yani Grenville ailesinde ise birisi Lordlar Kamarası'nda ve ikisi de Avam Kamarası'nda görev yapan siyasetçiler vardı. William Hague, *William Pitt the Younger: A Biography*, HarperCollins UK, 2012, s. 3.

çocukluğunun ilk yıllarından itibaren Parlamento çalışmalarına yönelik olarak yetiştirildi.⁸

Aslında Genç Pitt, doğumundan itibaren sağlık problemleri ile karşı karşıya kalmıştı. Hatta babasının planlarını gerçekleştirebilecek kadar uzun bir süre hayatta kalabileceğine bile şüpheyle bakılıyordu.⁹ Söz konusu sağlık sorunları, Pitt'in uzun süre okula gitmesine de engel oldu.¹⁰

Pitt, yaklaşık altı yaşındayken önce din adamı Edward Wilson'ın, sonra da Lord Chatham'ın evinde, Gloucester ve Windsor papazlarından dersler almaya başladı. Bu şekilde ders almaya sekiz yaşına kadar devam eden Pitt, bir taraftan da hastalıklarla uğraşmak zorundaydı. Bu nedenle kendisini eğitime ciddi bir şekilde veremedi. Bununla birlikte, sağlığına kavuşmak için harcadığı zaman kaybına rağmen derslerinde oldukça ilerleme kaydetmeyi başardı.¹¹ Hem eski dillerde hem de matematikte geldiği seviye, o zaman çok az kişinin sahip olduğu bir düzeydeydi.¹²

Yaşlı Pitt, ergenlik dönemine giren ve sağlığında az da olsa toparlanma görülen oğlu Genç Pitt'i, eğitimini tamamlaması için Cambridge Pembroke Koleji'ne göndermeye karar verdi.¹³ Genç Pitt, 26 Nisan 1773'te Cambridge'e girdiğinde yalnızca on dört yaşındaydı.¹⁴ Sağlık sorunlarını tam olarak arkasında bırakamayan Pitt'e, lisans öğrencisi olarak Cambridge'e giderken bir hemşire de eşlik ediyordu. Okula başladıktan kısa bir süre sonra, 1773 sonbaharında, rahatsızlığı kriz seviyesine ulaştı.¹⁵ Pitt, tehlikeli derecede hasta bir şekilde evine dönmek zorunda kalsa da yeniden toparlanmayı başardı.¹⁶

Cambridge sürekli eğitim konusunda Oxford'dan daha iyi bir üne sahipti. Genç Pitt'in buradaki eğitimi O'nun zihnini canlandırdı, hitabet yeteneğini geliştirdi ve O'nu Parlamento arenasına için iyice donattı.¹⁷

Genç Pitt, lisans derecesini 1776'da Pembroke Koleji'nden geleneğe uygun olarak hiçbir sınava girmeden aldı. Üniversitedeki kariyeri çok sıkı ahlaki kurallara dayalıydı ve Pitt sonraki yaşamında da bu kurallardan ay-

⁸ Lord Rosebery, age., s. 2.

⁹ Age., s. 2.

¹⁰ William Edward Hartpole Lecky, *William Pitt*, J. B. Lippincott Co., Philadelphia 1891, s. 3.

¹¹ George Tomline, *Memoirs of the Life of the Right Honourable William Pitt*, Vol. I, Second Edition, John Murray, London 1821, s. 2.

¹² Lord Macaulay, age., s. 12. Genç Pitt, kısa bir süre içinde yalnızca olağan gramer kurallarında uzmanlaşmakta kalmayıp, eleştirmenlerin ve yorumcuların filolojik söylemlerinden aldığı keyifle hem Latin hem de Yunan dillerinde yapısal incelemelere derinden bir hakimiyet kazanmayı başardı. Bunun dışında Öklid'in Temel Bilgiler kitaplarının ilk altısını, düzlem trigonometrisini, cebirin temel konularını ve Rutherford'un Doğa Felsefesi'nin dört yaprak boyutlu iki cildini okudu. Tomline, age., s. 4.

¹³ Tomline, age., s. 2. *Yaşlı Pitt'in bu kararında* kendi okulu olan Eton'un gaddarlığına dair hissettiği kızgınlığın da payı vardı. Eric J. Evans, *William Pitt the Younger*, Routledge, London 1999, s. 3.

¹⁴ Lecky, age., s. 3; J. Holland Rose, *William Pitt and National Revival*, G. Bell and Sons Ltd., London 1911, s. 50.

¹⁵ Genç Pitt o sıralarda periyodik olarak gut nöbetleri geçiriyordu. Lord Rosebery, age., s. 2.

¹⁶ Lord Rosebery, age., s. 2.

¹⁷ Rose, age., s. 49, 54.

ılmadı.¹⁸ Pitt'in hayatının başındaki şanssızlıklar ise, şüphesiz O'nun erken olgunluğunun nedenlerindendi.¹⁹

Pitt, kolej hayatıyla Parlamento'ya girişi arasındaki kısa süreci, özellikle Batı Yakası kulüplerine takılarak ve cumartesi ve pazarlarını da genellikle arkadaşı Wilberforce ile O'nun Wimbledon'daki villasında geçirdi.²⁰

Bu arada Yaşlı William Pitt 1778 yılında öldü. İki yıl sonra aynı adı taşıyan ikinci oğlu Pitt, Appleby milletvekili seçilerek siyasi kariyerine başladı.²¹ O zaman başlayan süreç Britanya tarihinde bir dönüm noktası oluşturdu.²²

Genç Pitt, 23 Ocak 1781'de daha yirmi bir yaşında iken Avam Kamarası'nda görevine başlamıştı.²³ Burada ilk konuşmasını yaptığında, muhalif partinin bir üyesi, "Hık deyip burnundan düşmemiş, ta kendisi!" diyerek Pitt'in babasına olan benzerliğine dikkati çekmişti.²⁴

1882 yılında yeniden yapılandırılan yönetimde Kabine'ye Maliye Bakanı olarak giren Pitt²⁵, yirmi üç yaşını tamamladıktan yalnızca birkaç hafta sonra hükümetin en yüksek mevkilerinden birine ulaşmış oldu.²⁶

Genç William Pitt, 1883 yılında Hükümeti kurmakla görevlendirildi. Bu şekilde Pitt'i tüm İngiliz tarihindeki en güçlü yöneticilerden biri yapan ve birkaç aylık bir aralıkla yirmi yıldan az olmayan bir süre boyunca devam edecek bir yöneticiliğin yolu açılmış oldu.²⁷ Pitt, Britanya tarihinin en uzun süre hizmet eden ikinci başbakanı ve 24 yaşında göreve gelmesi itibarıyla aynı zamanda en genç olanıydı.²⁸

Pitt, gençti ve reformcuuydu. Halk tarafından seviliyordu. Birkaç kez halk, atlarından ayırdıkları arabasını çekip kendisine destek gösterisinde bulunmuştu. Pitt henüz 25'inde iken Macaulay, O'nu "hükümdarın, Parlamento'nun ve ülkenin favorisi" olarak nitelendirdi.²⁹ Mart 1784'te yapılan genel seçimde Pitt, yeni Parlamento'da büyük bir çoğunluğa sahipti. Halkın

¹⁸ Edward Walford, *William Pitt: a Biography*, Chatto & Windus, London 1890, s. 26.

¹⁹ Lord Rosebery, age., s. 2; Rose, age., s. 64.

²⁰ Walford, age., s. 30.

²¹ Philip Henry Stanhope, *Life of the Right Honourable William Pitt*, Vol. I, Second Edition, John Murray, London 1882, s. 49. İngiltere Parlamentosu Eylül 1780'de feshedilmişti. Bu sırada Pitt'in Cambridge'deki arkadaşlarından bazıları Cambridge'ten aday olmasını önerdilerse de, Genç Pitt bu teklifi kabul etmedi. *Life of William Pitt, Late Prime Minister of Great Britain: With Biographical Notices of His Principal Friends and Illustrious Contemporaries*, John Watts, Philadelphia 1806, s. 7.

²² Rose, age., s. 2.

²³ Lecky, age., s. 4. Genç Pitt koltuğuna oturduğu sırada İngiltere'nin içinde bulunduğu siyasi durum pek iyi görünmüyordu. İngiltere, Fransa, İspanya ve Hollanda'yla savaş halindeydi. Amerikan kolonileri fiili olarak bağımsızdı. Charles Whibley, *William Pitt*, William Blackwood and Sons, Edinburgh and London 1906, s. 28.

²⁴ Warren Roberts, *A Place in History: Albany in the Age of Revolution, 1775-1825*, Suny Press, New York 2010, s. 81.

²⁵ Lecky, age., s. 6.

²⁶ Stanhope, age., s. 79.

²⁷ Lecky, age., s. 9.

²⁸ *Biographical Dictionary of British Prime Ministers*, Edited by: Robert Eccleshall, Graham S. Walker, Routledge, London 1998, s. 85.

²⁹ Roberts, age., s. 81.

oyu ile desteklenen, Lordlar Kamarası'nda büyük bir çoğunluğa sahip olan ve Kral'ın da güçlü desteğini alan Pitt, kendini imparatorluğu yönetme görevine adanmıştı.³⁰

Genç Pitt, uzun süren başbakanlığı sırasında İngiltere açısından çok önemli ve de sıkıntılı sorunlarla karşı karşıya kaldı. Amerika'nın bağımsızlığının kabul edilmesi, Fransız İhtilali'nin getirdiği sorunlar ve yaşanan gelişmelerin tüm Avrupa'yı savaşa sürüklemesi, İngiltere Parlamentosu'nun reforme edilmesi, köleliğin kaldırılması, İrlanda'yla birleşme gibi konular ve ayrıca finansal problemler bu sorunlardan bazıları idi.³¹

Pitt'in ilk başbakanlığı (Aralık 1783-1801), pek çok durumda selefleri Walpole, North ve Shelburne tarafından planlanmış politikaların geliştirilmesini kapsayan mali ve idari reformlarla doluydu.³² İngiltere'yi Amerikan bağımsızlık savaşının doğurduğu diplomatik ve ekonomik sıkıntılardan kurtarmaya çalışan Pitt, mali, idari, anayasal ve insanlı reformlar yapan bir politikacı olarak saygınlık kazandı.³³ Ancak bazen de Fransız Devrimi'ne savaş açtığı için eleştirildi.³⁴

2. ÖZİ KRİZİ'NE GİDEN YOL

Genç William Pitt'in 1791 ilkbaharındaki politikasının hikâyesi İngiltere'nin Rusya'ya olan güvensizliğinin ilk göstergesini ortaya koyması açısından önemlidir. Ayrıca bu tarihte yaşanan gelişmeler, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği politikada önemli değişikliklere neden olacaktır.³⁵ Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma ve savunmaya dayanan bu yeni politika bundan sonraki süreçte giderek gelenekselleşecektir.³⁶ Pitt'in aniden bir Rus tehdidine işaret etmesine neden olan olaylar şu şekildedir:

II. Katerina'nın³⁷ İmparatorluğu Büyük Petro'nunkinden çok farklıydı. Polonya'yı ele geçiriyor, Akdeniz'i tehdit ediyordu. Kırım'ı yutmuştu ve bir Avrupa gücü haline gelmişti.³⁸ Son derece muhteris bir hükümdar olan

³⁰ Edward Gibson Ashbourne, *Pitt: Some Chapters of his Life and Times*, Longmans, Green and Co., London, New York and Bombay 1898, s. 41.

³¹ Henry Cleland, *Memoirs of the Life of the Right Honorable William Pitt*, Albion Press, London 1807, s. V.

³² John A. Hargreaves, "Pitt, William (The Younger)", *British Political Leaders: A Biographical Dictionary*, Edited by: Keith Laybourn, ABC-CLIO, California 2001, s. 265.

³³ *Biographical Dictionary...*, s. 85.

³⁴ Harold Temperley; Lillian M. Penson, *Foundations of British Foreign Policy from Pitt (1792) to Salisbury (1902) or Documents, Old and New*, Cambridge University Press 1938, s. 1.

³⁵ Gerald Berkeley Hertz, *British Imperialism in the Eighteenth Century*, Archibald Constable and Co. Limited, London 1908, s. 151.

³⁶ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 22.

³⁷ Küçük bir Alman prensinin kızı iken, tesadüf eseri olarak, Rusya gibi büyük ve geniş bir devletin başına geçen Katerina, çok kısa bir zamanda kendisini halis bir Rus gibi göstermiş ve Rus ahalisinin sempatisini kazanarak hakiki bir Rus çarçesi gibi hareket etmiştir. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 293.

³⁸ Lord Rosebery, age., s. 105.

Katerina gözlerini güneye, Osmanlı Devleti'ne çevirdi.³⁹ Katerina'nın 1787'nin ilk yarısında güney Rusya'daki ünlü seyahati, 1792'ye kadar devam edecek olan Osmanlı-Rus savaşının gerekçesini oluşturdu. Avusturya, Rusya'nın müttefiki olarak 1788 başında savaşa girerken, İsveç, Finlandiya'yı alabilmek amacıyla Osmanlı Devleti'nin müttefiki olarak savaşa katıldı.⁴⁰

Ruslar savaşın başından itibaren Karadeniz kıyısında stratejik bir yerde bulunan Özi (Oçakov) kalesini ele geçirmek için yoğun gayret gösterdiler. General Potemkin, 17 Aralık 1788'de Özi'yi çok kanlı muharebelerden sonra, üç general ve 6000 adam kaybederek almayı başardı.⁴¹ Şiddetli bir hücumla kaleye giren Ruslar şehri yağma etmekle kalmadı, ahalden de 25.000 kişi kılıçtan geçirildi.⁴² Özi'nin ele geçirilmesi Rusya'nın topraklarını Dinyester'e kadar genişletmesini sağladı.⁴³

Rus ordularının ilerleyişi barış görüşmelerinden daha hızlı şekilde ilerlemeye devam etti. Avusturya-Osmanlı ateşkese nedeniyle Eflak tarafsız durumdaydı. Bu nedenle Osmanlı'ya tek giriş yoluna hâkim bir yer haline gelen İsmail kalesi de Ruslar tarafından kuşatıldı. Şehir bir süre direnmeyi başardı ise de, Mareşal Aleksandr Suvorov'un emrindeki Rus askerleri 22 Aralık 1790'da şehrin surlarını aşmayı başardılar.⁴⁴ Katliam, yağmalama ve tecavüzle dolu bir gece yaşandı. 38.000 kişi bu katliamda hayatını kaybetti.⁴⁵

Dinyeper ile Dinyester arasındaki sahil şeridi, Rusların eline geçmişti.⁴⁶ Bu işgaller önemli sonuçlara neden oldu. Osmanlı Devleti'nin Tuna'daki kontrolü zayıflarken, Ruslar Osmanlı topraklarının kalbine bir darbe indirmeye hazırlanmaya başladı.⁴⁷ İmparatoriçe Katerina açık ve ateşli bir işgalciydi. Özi ve İsmail'in kanlı bir şekilde ele geçirilmesi, Rusya'ya Karadeniz

³⁹ İl. Katerina'nın en büyük arzusu Osmanlı Devleti'ni yıkıp, bu devletin egemenliği altındaki Hıristiyanları kurtarmak (!) ve İstanbul'u ele geçirmekti. Armaoğlu, age., s. 16.

⁴⁰ İsveç Kralı III. Gustav'ın Finlandiya'yı işgal girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Rusya'yla ittifak halindeki Danimarka, İsveç Krallığı'nı işgal etmeye başladı. İsveç'in işgal edilerek saf dışı bırakılması Rusya'nın Baltık'ta tamamen hâkim olmasına neden olurdu. Bu durumda İngiltere ve Hollanda'nın ticareti çok ciddi olarak etkilenirdi ve Prusya kıyısı tehlikeye girerdi. Bu nedenlerle müttefik güçler müdahale etti ve Prusya'nın Holstein'i işgal etme ve Britanya filosunun Sound'u işgal etmek için harekete geçme riski Danimarka'yı saldırganlıktan vazgeçirdi ve İsveç'in bağımsızlığını kurtardı. William Hunt, *The History of England from the Accession of George III to the Close of Pitt's First Administration (1760-1801)*, Longmans, Green, and Co., London, New York and Bombay 1905, s. 325.

⁴¹ Hertz, age., s. 152. I. Abdülhamit, Özi kalesinin Rusların eline geçtiği haberini duyunca felç geçirerek hayatını kaybetti. Yerine 28 Mart 1789'da III. Selim geçti. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, C. V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 13.

⁴² Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, C. III-IV, Sadeleşiren Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1980, s. 179; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, Türkiye Yayınları, İstanbul 1972, 67.

⁴³ Hunt, age., s. 325.

⁴⁴ Rose, age., s. 590-591.

⁴⁵ Hertz, age., s. 152. İsmail Hami Danişmend, Rus katliamında 30.000 kişinin şehit düştüğünü, buna karşılık Rusların 15.000 zayıat verdiğini söylemektedir. Danişmend, age., s. 71.

⁴⁶ Yılmaz Öztuna, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi*, C. VI, Ötügen Yayınları, İstanbul 1978, s. 380-381.

⁴⁷ Rose, age., s. 591.

ve Tuna'nın hâkimiyeti konusunda güvence sağlaması açısından çok önemliydi.⁴⁸ Ama bu sonuç aynı zamanda Genç Pitt'in Rusya'ya karşı harekete geçmesinin de sebebi oldu.

1788'den sonra Pitt'in dış politikası, İngiltere, Prusya ve Hollanda'dan oluşan üçlü ittifak yoluyla Avrupa'ya barış getirilmesi ve güç dengesinin sağlanmasına yönelikti.⁴⁹ Genç Pitt, Osmanlı Devleti'ni yıkmak ve Polonya üzerindeki hâkimiyetini artırmak isteyen II. Katerina tarafından 1787'de Türklere savaş ilan edilene kadar Rusya'ya baskı yapmıştı.⁵⁰ Rusya ve Avusturya 1788'de Osmanlı'ya karşı savaşmak üzere el sıkıştığı anda, Pitt, Avrupa'da güç dengesini sürdürmek için Avusturya'yı bu işten uzak tutmaya ve bu amaçla Hollanda ve Prusya'yla ittifak kurmaya ve Danimarkalıları Rusya ve Avusturya ile olan ittifaklarından ayırmaya çalıştı.⁵¹

İngiltere, Prusya ve Hollanda arasındaki bu anlaşmaların amacı yalnızca Fransa'nın etkisine karşı Avrupa'daki güç dengesini korumak değil, aynı zamanda yakın bir birlik ve dostluk kuran Avusturya İmparatoru ile Rusya İmparatoriçesinin hırslı girişimlerine karşı engel olmaktı. Aslında ikinci husus ilkinden daha önemliydi. Üçlü ittifak, Rusya ve Avusturya'nın tehlikeli ittifakına karşı engel sağlamayı amaçlıyordu. Rusya ve Avusturya'nın ittifakının yarattığı tehlikeyi, bu iki devletin ortak bir şekilde Osmanlı'ya karşı yürüttükleri savaş teyit ediyordu. Bu devletlerin hükümdarlarının karakterleri de göz önünde bulundurulduğunda, bunların düşmanlık yaklaşımlarını bundan sonra Avrupa'nın orta ve batı kısımlarına yönelteceklerinden şüphelenmek için yeterli neden ortaya çıkmaktaydı.⁵²

Babasının aksine Ruslara antipati duyan⁵³ Genç Pitt, Katerina'nın saldırganlığını güç dengesine yönelik bir tehdit olarak görüyor ve şöyle diyordu: "Rusya'nın büyümesi ve Osmanlı'nın küçülmesi, bizim hem ticari hem de siyasi çıkarlarımızı ilgilendiriyor." Rusya'nın Karadeniz kıyılarında işgallerde bulunması durumunda, İngiltere'nin müttefiki Prusya'nın küçük düşmesini kaçınılmaz bir sonuç olarak gören Pitt, bu durumda Polonya'nın, Danimarka'nın veya İsveç'in güvenliğinin tehlikeye düşeceğini düşünüyordu. Bu tehlike karşısında Pitt, kesin adımlar atmaya karar verdi. Meseleyi gerekirse savaş yoluyla çözümlenmeye hazır ve hatta istekliydi.⁵⁴

⁴⁸ Lewis Sergeant, *William Pitt*, WM. Isbister Limited, London 1882, s. 83.

⁴⁹ William Hunt, age., s. 324.

⁵⁰ Hunt, age., s. 324.

⁵¹ Walford, age., s. 139.

⁵² Tomline, age., s. 360.

⁵³ Rusların güneye doğru ilerleyişi Rusya'ya karşı durmak için yeterli bir neden olarak düşünülecek olursa, şüphesiz ki babasından daha mantıklıydı. Sergeant, age., s. 82.

⁵⁴ Whibley, age., s. 129-130.

3. PITT'İN PLANI

Genç Pitt, Rusya'nın Avrupa barışına tehdit oluşturabilecek şekilde büyümesinden son derece rahatsızdı. Kombinasyonlar oluşturarak, Rusya'nın müttefiklerini ondan ayırarak ve İngiltere'yi savaşa hazırlayarak, sonradan Fransa'ya karşı oynayacağı rolün bir bakıma provasını yapmaya başladı. Prusya ve Hollanda'yla vardığı anlaşmayla, bu ülkeler gerekmesi durumunda İngiltere'nin tarafında savaşacaklardı.⁵⁵ Osmanlı'nın güç durumundan çıkar sağlamaya çalışıp Rusya'ya yardım eden Avusturya, bu üç müttefikin etkili tavrı karşısında tarafsız duruma dönmeye mecbur kaldı.⁵⁶ 1790 Şubatı'nda İmparator II. Jozef'in yerine kardeşi II. Leopold geçmişti. Kardeşi kadar savaş taraftarı olmayan Leopold, İngiltere, Prusya ve Hollanda'nın barış için yaptıkları aracılık girişimine olumlu cevap vererek 1790 yazında savaştan çekildi.⁵⁷ Ancak II. Katerina, Leopold'un aksine, müttefiklerin barış girişimlerini kesin bir retle geri çevirdi.⁵⁸ Başta İngiltere olmak üzere müttefiklerin baskıları Rusya'nın hırslarını zapt etmeye yeterli olmadığından, Genç Pitt, İmparatoriçeyi kesin bir savaş tehdidiyle korkutmaya karar verdi.⁵⁹

II. Katerina zaferin ganimetlerinden vazgeçecek bir yönetici değildi. Bu koşullar altında Pitt'in Kabinesi, 22 Mart 1791'de Britanya'nın tüm ağırlığını Prusya'ya vermesi kararını aldı ve Katerina'nın savaş meydanında kazandığı zaferleri müzakerelerle ve gerekirse güç kullanarak etkisiz hale getirme üzerinde odaklandı.⁶⁰ 25 Mart'ta Britanya Kralı III. George'a (George William Frederik) sunulan bir raporda, Prusya Kralı II. Frederik William'ın Livonya'daki Rus ordusuna karşı olan askeri projelerini desteklemek üzere Mayıs'ta 35-40 arası yelkenliden ve 10-12 adet savaş gemisinden oluşan bir filonun Baltık'a gönderilmesi planı yer aldı.⁶¹ Bu şekilde Pitt, bir miktar muhalefete rağmen Kabineyi Baltık'a bir filo ve yine Türklere yardım etmek üzere Karadeniz'e bir filo göndermeye razı etmiş oldu.⁶²

Alınan bu kararın ardından 27 Mart Pazar gecesi Londra'dan Berlin ve Petersburg'daki İngiltere büyükelçiliklerine gönderilen bir yazıda, Pitt'in

⁵⁵ *Annals of the Life of the Right Honourable William Pitt*, Printed by B. Graves-Sold by H. Maxwell, Philadelphia 1806, s. 22.

⁵⁶ Sergeant, age., s. 83.

⁵⁷ Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki barış Zıstovi'de 4 Ağustos 1791'de imzalandı. Antlaşmanın maddeleri için bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, C. 1., Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Ankara 1953, s. 169-175. Zıstovi barışı, 18 Eylül 1739 tarihli Belgrat Antlaşması'nın öngördüğü sınırları teyit etmek suretiyle statüko esasını benimsemişti. Armaoğlu, age., s. 20.

⁵⁸ Hunt, age., s. 325.

⁵⁹ Sergeant, age., s. 83.

⁶⁰ Lord Rosebery, age., s. 106.

⁶¹ Hertz, age., s. 153. Alınan bu karar üzerine savaş gemileri hazırlanmaya ve muhtemel bir sefer için hazırlıklar yapılmaya başlandı. Sergeant, age., s. 83. Müttefikler, Baltık'a yönelen Britanya filosuna limanlarını kullandırması için 200,000£ veya hatta 300,000£ teklif ederek İsveç Kralı Gustav'ı ikna etmeyi umuyorlardı. Rose, age., s. 609.

⁶² Hunt, age., s. 327.

planı ve Rus sarayına gönderilmesi düşünülen ortak bir ulti-matomun tas-lakları yer aldı.⁶³ Britanya'nın müttefikleri ile birlikte Rusya'ya vermek iste-diği ulti-matom, orijinali Pitt'in el yazısıyla yazılmış olan bir "beyan" şeklin-deydi. Bu beyanda, Avusturya ile Babîali ve Rusya ile İsveç arasında yapı-lan anlaşmaların temelinde statükonun korunması ilkesinin yer aldığı ve İttifak'ın isteğinin, Rus İmparatoriçesi'nin Sultan'la barış için aynı makul koşulları kabul etmesi olduğu belirtiliyordu. Ültimatonda üç müttefik, yani İngiltere, Prusya ve Hollanda, İmparatoriçe Katerina'yı Sultan'a makul ko-şullar teklif etmeye hazır olduğunu bildirmeye davet ediyordu. On gün içinde olumlu bir cevap verilmemesi ret olarak kabul edilecekti.⁶⁴

Söz konusu ulti-matoma göre, Katerina Kırım hariç olmak üzere fethet-tiği tüm yerleri Osmanlı'ya geri vermeliydi. Pitt'in amacı, Rusya'yı, son fetihlerinde elde ettiklerinin daha az bir kısmına razı olmaya zorlamak ve özellikle de 1788'de Karadeniz girişinde büyük bir can kaybıyla aldığı Özi kalesini bırakmasında ısrar etmekte.⁶⁵

Ancak Pitt'in müttefikleri Rus karşıtı bir politikada birlik içinde değildi-ler.⁶⁶ Bu politikada Prusya çok hevesliyken, Hollanda neredeyse hiç hevesli değildi.⁶⁷ Bu nedenle Pitt, Hollanda Hükümetine de enerji aşlamaya çalıştı. Pitt, 27 Mart'ta Lahey'deki İngiltere Büyükelçisi Auckland'a, büyük bir güç üstünlüğü karşısında Katerina'nın pes etmesinin kesin olduğunu belirterek, Baltık'ta Britanya filosuna eşlik etmek üzere bir filo hazırlamasını Hollanda Hükümeti'nden talep etmesi talimatını verdi.⁶⁸

4. İNGİLTERE PARLAMENTOSUNDA ÖZİ KRİZİ

Pitt ve arkadaşları mutlak kararlarını vermiş gibi görünüyorlardı ve Parlamento'daki tavırlarında bir tereddüt görünmüyordu. Bununla birlikte, Pitt'in Rusya üzerinde baskı kurma politikasına en büyük muhalefet mütte-fiklerinden değil, İngiltere Parlamentosu'nun içerisinde geldi.

Başbakan Pitt, Berlin'e ve Petersburg'a gönderdiği ulti-matomun ardın-dan 28 Mart'ta Avam Kamarası'na Kral III. George'un donanmanın güçlen-dirilmesi gerekliliği ile ilgili mesajını sundu. Söz konusu mesajda şöyle deni-liyordu: "...Majestelerinin müttefikleriyle birlikte Rusya ile Babîali arasında barış sağlama çabaları verimsiz olduğu için, Majesteleri donanma gücünü artırmayı gerekli bulmuştur. Bu ülkeye karşı sergilenen düşmanlık Kateri-na'nın hırslı projeleriyle birleştiğinde Britanya Hükümeti'ni Rusya'dan ge-

⁶³ Hertz, age., s. 153. *Characters of the Right H.W. Pitt and R. B. Sheridan*, Parsons and Galignani, Paris 1804, s. 16.

⁶⁴ Rose, age., s. 609-610.

⁶⁵ Lord Rosebery, age., s. 104.

⁶⁶ Ephraim Douglass Adams, *The Influence of Grenville on Pitt's Foreign Policy 1787-1798*, Carnegie Institution of Washington, Washington 1904, s. 11.

⁶⁷ Lord Rosebery, age., s. 104.

⁶⁸ Rose, age., s. 610.

lebilecek saldırıları önlemeye sevk etmektedir. Britanya ve müttefikleri kendilerini, Katerina'yı fethettiği yerleri geri vermeye teşvik etme ve zorlama amacına adanmışlardır..."⁶⁹

Kral mesajında, donanma gücünün artırılmasını gerekli gördüğünden bahisle sadık Avam Kamarası'nın tahakkuk edebilecek harcamaları yapmaya hazır olduğuna inandığını söylüyordu.⁷⁰ Ancak Kral'ın da destek verdiği Hükümet'in bu tasarısı Parlamento'da Genç Pitt'in istediği ölçüde kabul görmediği gibi güçlü bir muhalefetle de karşılaştı.⁷¹

Bu dönemde muhalefette bulunan Whigler (Liberaller), hem ticari nedenlerle hem de Bourbonlara karşı Rusya'yı İngiltere'nin doğal müttefiki olarak görüyorlardı. Katerina, Osmanlı Devleti ile savaş halinde olduğu 1770'te ve akabinde Kırım'ı işgal ederken İngiltere'nin izlediği politikaya çok şey borçluymuştu. Ancak zaman değişmişti ve Genç Pitt, Rusya'nın Karadeniz'e yayılmasından ve İstanbul'u fethetme ihtimalinden hiç hoşlanmıyordu. Rusların ilerleyişini durdurmada ise Türklerin faydalı olacağını düşünüyordu. Bu iki güç arasındaki mücadelede Özi'nin ele geçirilmesinin çok önemli olduğu konusunda Genç Pitt'le III. George aynı şekilde düşünüyorlardı. Ancak muhalefet, Katerina'nın geri adım atmaya zorlanması gerektiğini düşünen iktidarla aynı fikirde değildi.⁷²

Pitt'in tasarısına en büyük tepkiyi milletvekillerinden Charles James Fox gösterdi.⁷³ İlk Hollanda Lordu'nun üçüncü oğlu olan Fox, gelecekteki rakibinden on yıl önce doğmuştu. Pitt gibi O da siyaset arenasına neredeyse çocukken girmiş, o zamana kadar iki defa dışişleri bakanlığı görevinde bulunmuş eski ve tanınmış bir politikacıydı.⁷⁴

Avam Kamarası'yla aynı tarihte Lordlar Kamarası'nda da okunan Kral'ın mesajı⁷⁵, Fox'un ve arkadaşlarının ateşli muhalefetine neden oldu. Fox, çeşitli fırsatlarda Pitt'in politikasına karşı olağan gücüyle karşı koydu ve birçok arkadaşı da O'nu etkili şekilde destekledi. Pitt'in politikasına şiddetli şekilde muhalefet eden isimler arasında Grey, Sheridan ve Whitbread; İskoçya ve İrlanda temsilcileri arasında ise Lord Loughborough, Stormont

⁶⁹ The Parliamentary Register; Or History of the Proceedings and Debates of the House of Commons (The Most Interesting Speeches and Motions During the First Session of the Seventeenth Parliament of Great Britain), Vol. XXIX, Printed for J. Debrett, opposite Burlington House, Piccadilly, London 1791, s. 16-17; *Life of William Pitt*, s. 45. Ayrıca bkz. Charles Duke Yonge, *The History of England from the Earliest Times to Death of Viscount Palmerston 1865*, Second Edition, Longmans, Green, and Co., London 1871, s. 642.

⁷⁰ Debates of the House of Commons, s. 17.

⁷¹ Hunt, age., s. 327; Rose, age., s. 610. Avam Kamarası'nda 2 gün süreyle yapılan müzakereler için bkz. Debates of the House of Commons, s. 17-50.

⁷² Hunt, age., s. 327.

⁷³ Whibley, age., s. 130.

⁷⁴ Sergeant, age., s. 10.

⁷⁵ The Parliamentary Register; Or History of the Proceedings and Debates of the House of Lords (The Most Interesting Speeches and Motions During the First Session of the Seventeenth Parliament of Great Britain), Vol. XXX, Printed for J. Debrett, opposite Burlington House, Piccadilly, London 1791, s. 52.

ve artık Guilford Kontu olan Lord North da vardı. Muhalif isimler, Rusya'nın Bug ve Dinyester arasındaki bir bölgeyi ve hatta Özi kalesini elinde tutup tutmamasının İngiliz çıkarları için gerçekten bu kadar önemli olup olmadığını sorguluyorlardı.⁷⁶

Üstelik Baltık ticareti çok büyük bir hacme sahipti. Yıllık değeri üç milyon sterlin olarak hesaplanıyordu. Dolayısıyla büyük tüccarlar savaş konusunda çok endişeliydi. Rus Büyükelçisi Woronzow, Pitt'in planını duyunca Fox'a gidip muhalefetin enerjisini harekete geçirdi.⁷⁷ Fox da, Kral'ın 28 Mart'taki mesajını olağandışı bir ciddiyetle karşıladı.⁷⁸ Fox ve muhalif bazı milletvekilleri, gerek Avam Kamarası'nda gerekse Lordlar Kamarası'nda, Britanya'nın gerçek politikasının Ruslarla iyi geçinmeyi gerektirdiğini ve Rusya'nın şüphesiz Özi'yi elinde tutma hakkına sahip olduğunu savundular. Muhalefete göre Rusya Özi'ye sahip diye "Avrupa'nın dengesi" bozulmazdı. Bu İngiltere'yi ilgilendirmeyen bir meseleydi. Ayrıca Whigler, Rusya'yla yapılacak bir savaşın İngiliz ticaretine ve üretimine büyük bir darbe vuracağını ileri sürüyorlardı. Üstelik bunlara göre Rusya'nın Akdeniz'de bir güç haline gelmesi İngiltere'nin çıkarlarına daha uygundu. Zira bu durumda Rus filosu, Fransa ve İspanya filosuna engel teşkil edebilirdi.⁷⁹

28 Mart'ta gündeme getirilen donanmanın güçlendirilmesi ile ilgili tasarı Parlamento'ya Avrupa'da barışı sağlamak için gerekli bir adım olarak sunulmuştu. Ancak Özi, insanların hayal güçlerinde yer alamayacak kadar uzaktaydı ve bu nedenle güç dengelerini etkileyebileceği düşünülüyordu.⁸⁰ Tasarı karşısında Fox, Parlamento'nun bu talebin nedenlerini ayrıntılı bir şekilde bilmesi gerektiğini söyledi. Ancak Pitt, kısa resmi mesajdaki bilgiden başka herhangi bir bilgi vermemeye niyetliydi.⁸¹ Bu tavır muhalefet tarafından Hükümeti eleştirmek için bir koz olarak kullanılmak istendi.

Pitt'in tasarısı ayın 28'inde Parlamento'nun gündemine getirilmişti. 29'unda ise görüşülüp oylandı.⁸² Oylama öncesi Lordlar Kamarası'nda yapılan görüşmeler sırasında Whig liderler bir dizi şaşkırtıcı iddiayla Rus ittifakına olan eski düşkünlüklerini sergilemeye başladılar.⁸³ Bu isimlerden birisi olan Kont Fitzwilliam, Başbakan Pitt'in Britanya'nın çıkarlarını ilgilendirmeyen bir çatışmaya yapılacak müdahalenin nedenlerini açıklamaya bile çalışmadığını söyleyerek Hükümete yüklendi ve ardından Özi'nin Ruslarda

⁷⁶ Debates of the House of Commons, s. 17-50; Debates of the House of Lords, s. 53-75; Philip Henry Stanhope, *Life of the Right Honourable William Pitt*, In Three Volumes-Vol. I, John Murray, London 1879, s. 408.

⁷⁷ Lord Rosebery, age., s. 106.

⁷⁸ Rose, age., s. 610.

⁷⁹ Debates of the House of Commons, s. 17-50; Debates of the House of Lords, s. 53-75; Hunt, age., s. 327.

⁸⁰ Whibley, age., s. 130.

⁸¹ J. Holland Rose, mevcut faaliyetinin dayanaklarını açıklamayı reddeden Başbakan Pitt'i iyi bir diplomat, fakat duyarsız bir parlamenter olarak nitelendirmiştir. Rose, age., s. 610.

⁸² Debates of the House of Commons, s. 35-50; Debates of the House of Lords, s. 55-75.

⁸³ Rose, age., s. 610-611.

kalmasının Britanya'nın çıkarlarına en ufak bir zarar vermeyeceğini savundu.⁸⁴ Lord Porchester ise, Pitt'in planının doğuda bir imparatorluk yaratmaya yönelik delice bir hürstan kaynaklandığını ileri sürdü. O'na göre İngiltere çok derin bir endişe içindeydi ve ufukta görünen savaşla mahvolmak üzereydi.⁸⁵ Carlisle Kontu, Rusya'yı Britanya'nın doğal bir müttefiki olarak tanımladı. O'na göre, İngiltere'yi suç teşkil eden bir savaşa sürükleyen değil, gerçek faydalar sağlayan ittifaklar kurulmalıydı.⁸⁶ Söz alan Lord Stormont, Chatham'ın desteklediği ülkeye şimdi oğlunun saldırmak istediğini hatırlattı. Başarılı bir müdahale ihtimalinin son derece düşük olduğunu iddia eden Stormont, Petersburg'un işgal edilmesinin bile savaşın bitirilmesi anlamına gelmeyeceğini ileri sürdü. O'na göre Babîali her zaman Fransa tarafından iki İmparatorluğa karşı kullanılan bir araçtı ve İsveç'in İngiltere'ye yanaşmaması durumunda Baltık'a bir filo göndermek son derece zararlı olacaktı.⁸⁷ Söz alan Lansdown ise, Prens Ferdinand'ın Alman seferleri sırasında saldırılara "sağlam kayalar ve ağaç kütükleri gibi" direnç göstermiş olan Rusların tarihsel cesaretine gönderme yaptı.⁸⁸ Bu eleştirilere karşı Richmond Dükü öneriyi isteksizce överken⁸⁹, Lordlar Kamarası Başkanı Thurlow da ihtiyatlı bir şekilde O'nu takip etti.⁹⁰

Muhalefetin sert eleştirilerine rağmen Hükümet, 34'e karşı 97 oyla çoğunluğu elinde tutmayı başardı.⁹¹ Aynı gün Pitt, tasarımı Avam Kamarası'nın önüne getirdi. Pitt kraliyet mesajını sunduktan sonra, Avrupa'nın çıkarlarının doğuda eski sınırların geri getirilmesini gerektirdiğini ve Osmanlı'nın zayıflamasının İngiltere'nin Prusya'yla kurduğu savunma sistemini etkisizleştireceğini ileri sürdü.⁹²

Muhalefet milletvekilleri ise, savaş riski yaratmanın İngiltere'nin çıkarlarına uygunluğu konusunda Pitt Hükümeti'ne şiddetli eleştirilerde bulundular. Norfolk milletvekili Coke iğneleyici konuşmasında, tek bir neden göstermeden ülkenin parasının savrulmasını emreden Başbakan'ın ne yeteneklerine ne de dürüstlüğüne inanmadığını söyledi.⁹³ Aynı görüşte olan Lambton, Rusya'yla yapılacak bir savaşın ucunda ödül olarak kalyon veya külçe değil, yalnızca ayı postları olacağını iddia etti. O'na göre Rusya İngiltere'nin çıkarlarına hiçbir zaman zarar vermemiş ve asla şerefini aşağıla-

⁸⁴ Debates of the House of Lords, s. 56-58.

⁸⁵ Debates of the House of Lords, s. 59.

⁸⁶ Debates of the House of Lords, s. 59-60.

⁸⁷ Debates of the House of Lords, s. 58-59, 61-64, 70.

⁸⁸ Debates of the House of Lords, s. 70-74.

⁸⁹ Debates of the House of Lords, s. 64-65.

⁹⁰ 29 Mart'ta Lordlar Kamarası'nda yapılan görüşmeler için bkz. Debates of the House of Lords s. 55-75; Hertz, age., s. 154; Rose, age., s. 611.

⁹¹ Debates of the House of Lords, s. 75.

⁹² Debates of the House of Commons, s. 35-36.

⁹³ Debates of the House of Commons, s. 37-38.

mamıştı.⁹⁴ Diğer üyeler yönetimi desteklemeden önce daha fazla bilgi istiyordu. Steele, zayıf bir savunmayla Kamara'nın yönetime güvenmesi gerektiğini söyledi.⁹⁵ Fox ise, Pitt'in "kendini bir gizem ve önemlilik zırhı içine soktuğunu" ileri sürdü ve kendisini konu hakkında hiçbir bilgi vermemekle suçladı. O'na göre Pitt, Çariçe'nin politikasının nasıl olup da güç dengesini bozduğunu göstermemişti. Çariçe, Prusya'ya saldırdığında veya Türkleri Avrupa'dan çıkarmaya çalıştığında (ki konuşmacı bu planı komik buluyordu) savaşa girmek için yeterli zaman olurdu. Ardından "tek bir şehri kurtarmak için" Rusya'ya saldırılacak olmasını protesto etti ve Hükümet'i "önce Türkleri Rusya'ya karşı kışkırtarak bir yıkıma uğramalarına neden olmakla, sonra İsveç Kralı'nı aynı güce karşı ayaklandırıp sonra da onu terk ederek onun silahlarından yararlanma şansını kaybetmekle" suçladı.⁹⁶

Bu suçlamalara cevap vermek için söz alan Pitt, önce, Rusya'nın son zamanlarda güneye doğru ilerleyişinin Fox'un iktidar olduğu zamanki durumdan tamamen farklı bir durum meydana getirdiğini anlattı. Sonra Rusya'nın dostluk önerilerini defalarca reddettiğini ve Prusya ve Hollanda'yla olan ittifakın en avantajlı ittifaklar olduğunu açıkladı. Rusya'nın Osmanlı karşısında tam bir zafere ulaşmasının Prusya'yı ciddi şekilde zayıflatacağını söyleyen Pitt, bu durumun ucunun İngiltere'ye ne kadar yakından dokunduğundan bahsetti. İngiltere'nin Polonya'yı desteklemesi ve onunla ticaretini geliştirmesi durumunda, Polonya'nın, İngiltere'nin Rusya'ya bağımlı olduğu donanma mallarını tedarik edebileceğini ve dolayısıyla ticari ve siyasi nedenlerle Rusya'nın sınırsız hırslarına sınır çekilmesi gerektiğini anlattı.⁹⁷

Başbakan Pitt'in Doğu Meselesi'ni ayrıntılı bir şekilde ele aldığı konuşmasının etkisi, Edmund Burke'un hiddetli nutkuyla azaldı. Kabine'yi "barbar bir Asyalı sürüsünü" doğal bir müttefik olan Çariçe'ye karşı desteklemekle suçlayan Burke, "Dinde kutsal olan herşey, ahlaki ve insancıl olan herşey, o zalim ve ziyankâr İmparatorluğun gücünü artıran herşeyden nefret edilmesini gerektirir. Herhangi bir Hıristiyan güç o yıkıcı vahşilere tercih edilmelidir." sözleri ile koyu bir Türk düşmanlığı sergiledi. Osmanlı'yı aşagılama itibariyle O hala bir Whig'di ve güç dengelerini ölçerken Asyalı kâfir gücün dikkate alınmaması gerektiğini düşünüyordu. Eğer 1688'in ilkeleri kutsalsa ve eğer Britanya anayasası bu ırkın bilgeliğinin cisim bulmuş haliyse, Britanyalılar bu lütufları, bu lütufların kutsayıcısı olan dine borçluydu. O nedenle, "Tuna'ya komşu o büyüleyici ülkelere yıkım ve has-

⁹⁴ Debates of the House of Commons, s. 38-39.

⁹⁵ Debates of the House of Commons, s. 39-40.

⁹⁶ Debates of the House of Commons, s. 40-44; Rose, age., s. 611-612.

⁹⁷ Debates of the House of Commons, s. 44-47; Rose, age., s. 612.

talık" getiren "yıkıcı vahşilerle" ittifaka girmek o kutsallığı bozardı. O'na göre, bir şehir alındı diye Osmanlı İmparatorluğu parçalanmazdı. Cebelitarık İngiltere'nin eline geçmişti ancak İspanya parçalanmamıştı. Bu duygusal konuşma ve coğrafyayla ilgili bilgilerin bu ustalıklı inkârının⁹⁸ Pitt Hükümeti'ne olan destekte bir azalmaya neden olduğuna kuşku yoktu.⁹⁹

Avam Kamarası'ndaki tartışmada üstünlük muhalefet tarafında görünüyordu. Muhalefete göre başka mücadelelerde Britanyalı denizcilerin ilgisini çeken "kalyonlar veya külçeler" bu meselede söz konusu değildi. Fox, Rusya'yla iyi geçinmenin İngiliz ticaretine büyük faydalar sağladığını savunuyordu.¹⁰⁰ Her yıl Rusya'ya 400.000 sterlin değerinde mal ihraç ediliyordu ve 2.500.000 sterlin değerinde mal ithal ediliyordu. Bu malların çoğu da İngiliz gemileriyle taşıyordu. Muhalefet Özi'nin elde tutulmasını, bu kadar önemli faydalardan vazgeçilmesi için yeterli bir gerekçe olarak görmüyordu.¹⁰¹

Ancak tüm bu muhalif görüşlere rağmen Pitt çoğunluğu elinde tutmaya devam ediyordu. 135 oya karşı alınan 228 oy bunu gösteriyordu.¹⁰² Hükümet günü kurtarmıştı. Fakat Hükümet içerisinde bu desteğin devam edeceğine dair şüpheler vardı.¹⁰³

5. TASARININ GERİ ÇEKİLMESİ

Kabine, Mart'ın 30'unda toplandı ve geri adım atma eğilimi gösterdi. 31'inde iki Kabine toplantısı daha yapıldı ve ikincisinde muhalif görüşler ağır basmaya başladı. Kabine hiçbir şekilde bütünlük içinde değildi. Tasarıya muhalif olan isimler ikna edilememişti. Pitt'in en güçlü iş arkadaşlarından birisi olan Richmond Dükü tasarıya karşı çıkıyordu. Başbakan üzerindeki etkisi giderek artıyor görünen İçişleri Bakanı Grenville giderek daha soğuk bir tavır sergiliyordu. Pitt, gerek Lordlar Kamarası'nda gerekse Avam Kamarası'nda çok güçlü bir çoğunluk oyuna sahip olmasına rağmen geri adım atmaya karar verdi. 22 Mart'ta çok hızlı bir şekilde verilen karar, bir o kadar hızlı şekilde geri çekildi.¹⁰⁴

Bu geri adımın nedenini belki de en iyi açıklayan yine Genç Pitt'in kendisi oldu. Tasarıdan neden vazgeçildiğini Prusya'ya açıklaması için İngiltere'nin Berlin elçisi Ewart'a gönderdiği mesajda yaşananları açık bir şekilde anlatan Pitt, tasarının geri çekilmesinden başka bir seçeneğinin kalmadığını şu cümleler ile dile getirdi: "...Prusya Kralı'nın, bu ülkede fikrin ve halk

⁹⁸ Söz konusu bölge yaklaşık olarak İskoçya büyüklüğündedir.

⁹⁹ Debates of the House of Commons, s. 49-50; Rose, age., s. 612-613; Hertz, age., s. 156.

¹⁰⁰ Debates of the House of Commons, s. 40-44.

¹⁰¹ Hertz, age., s. 155-156.

¹⁰² Debates of the House of Commons, s. 50.

¹⁰³ Hertz, age., s. 156.

¹⁰⁴ Lord Rosebery, age., s. 106.

izlenimlerinin önemini çok iyi bildiği için, tavır değişikliğimizin gerçek nedeni kendisine açıklandığında bu değişiklikten şikâyet etmeyeceğinden ve hatta bu değişikliğe şaşırmayacağından eminim. Statükoyu sıkı bir şekilde korumak için gereken herşeyi yapma şeklindeki ilk öneriye istikrarlı bir şekilde bağlı kalmaya kimsenin benden daha istekli olmadığını çok iyi biliyorsun. Ve şundan hala çok eminim ki, Rusya savaşmadan geri adım atmayacak olsaydı bile, bu konuda verdiğimiz mücadelenin riskleri ve giderleri bu mücadelenin amacına değerdi. Fakat benim bu konudaki fikrimde hiçbir değişiklik olmamasına rağmen, konu Parlamento'da ilk kez tartışıldıktan sonraki birkaç gün içinde bu mücadeleyi etkili bir şekilde sürdürmek için gerekli desteğin sağlanma ihtimalinin son derece düşük olduğunu kesin bir şekilde gördüm. Meseleyi ciddi bir çoğunlukla Avam Kamarası'na götürdük ve bu konunun görüşülmesi gerekli olduğu sürece muhalefetin tüm teşebbüslerine başarılı bir şekilde direnmeye devam edebileceğimizden şüphem yok. Fakat o çoğunluğun büyük kısmının ve Hükümetteki en yakın dostlarımın pek çoğunun konuyla ilgili hislerinden net bir şekilde anlıyorum ki, statükoyu sağlama çabamızda savaş için tedarik sağlama noktasına gelirsek ve o durumda da savaşın gerekçesini ortaya koyarsak, ki bu kaçınılmaz olacaktır, o zaman ya bu davayı devam ettiremeyecek durumda olacağız, ya da ettiresek bile çok zayıf durumda olacağımız için neredeyse kesin bir yenilgiye uğrayacağız. Bu fikre ne aceleyle, ne de isteyerek vardım ve bu fikre kani olduktan sonra bu konuda benden daha ağır bedel ödeyecek fazla kişi yok. Fakat belirttiğim koşullar meydana geldikten sonra geriye tek bir soru kaldı: gerçekleştirme şansı kalmadığı halde ne pahasına olursa olsun ilk kararımızı mı sürdürecektik, yoksa o kararın uygulanamazlığı karşısında sıradaki en iyi görünen şeyi mi yapmaya çalışacaktık? Açık konuşmak gerekirse kararımızda ısrar etmenin neticesi mevcut Hükümetin ve Hükümetle birlikte yurtiçindeki ve yurtdışındaki tüm sistemimizin varlığını riske atmak olacaktı. Alacağımız riskle bu ülke ve müttefikleri için büyük ve önemli bir amaca ulaşılmasına katkıda bulunabilecek olmamız durumunda riskin kişiler olarak bizi ilgilendiren tarafını görmezden gelmemiz hiç sorun değil. Fakat açıkça görülüyor ki ilk kararımızda ısrar etmemiz durumunda sonuç olumsuz olacaktı. Yurtiçindeki sistemimizin yıkılması Hükümeti mutlak bir karmaşa durumuna sokacağı gibi, yurtdışındaki tüm sistemimizi de sarsacaktı. Prusya sarayında alınan ve mevcut ittifak sistemimizin esası itibarıyla söz verilmiş benzer bir tedbirin Prusya muhalefeti tarafından değiştirilmesi durumunda bunun ne gibi sonuçlar doğuracağını öngörmek de zor değildir. Bu bağlamda planımızı değiştirmek ve aşırı sonuçlara neden olmadan bu girişimi sonlandırmanın en iyi yolunu bulmaya çalışmak mec-

buriyetinde kaldık. Rusya'ya göndermeyi planladığımız elçiyi neyse ki zamanında durdurarak bir tehlikeyi önledik.”¹⁰⁵

Görüldüğü gibi Pitt ülkeyi kendi peşinden sürükleyemeyeceğini anlayınca Rusya'ya karşı hızla geri adım atmak zorunda hissetti.¹⁰⁶ Rus hürsünün kötülükleri sınırlı ve uzaktı; artan harcamaların kötülüğü ise açık ve acildi. Üstelik Fox, kendisini resmi bağlamda sınırlandırabilecek bir koşul olmadığı için konuyu tüm yönleriyle cesurca tartışabiliyordu. Pitt ise, meselenin kesin durumunu ifşa etmeyi ve hatta Özi'den bahsetmeyi görevine aykırı görüyordu ve dolayısıyla Fox'a karşı çok savunmasızdı. Bu bağlamda Rusya'ya karşı silahlanma politikası halktan destek bulamamıştı. Dışarıda bu politika giderek daha fazla karşıt topluyordu.¹⁰⁷ Britanya halkı, Rusya'nın Karadeniz kıyılarındaki ilerleyişine veya Türklerin kaderlerine terk edilmelerine itiraz etmiyordu.¹⁰⁸ Amerika savaşının etkisi henüz atlatılmamıştı. Ülke, Özi diye bir yeri hiç duymamıştı ve o yerin bir Türk toprağı olarak kalması için yeni fedakârlıklarda bulunmaya da hazır değildi.¹⁰⁹ Parlamento'daki destek veren çoğunlukta bile pek çok şüpheli veya tereddütlü oy vardı.¹¹⁰ Bu nedenle Pitt pes etti. Bu onun diplomasideki ilk yenilgisiydi.¹¹¹

Ortak temsili durdurmak için Berlin'e bir elçi gönderme kararı alındı. Kabine'de tasarımı destekleyen isimlerden birisi olan Dışişleri Bakanı Leeds, heyecanlı bir şekilde, böyle bir mesaj gönderilmesi durumunda kendi imzası olmadan gönderilmesi gerekeceğini bildirdi. Mesaj yine de gönderildi.¹¹² Talimatı imzalamayı reddeden Leeds ise Kabine'den istifa etti ve O'nun görevini Grenville üstlendi. Fakat 8 Nisan'a kadar Dışişleri Bakanlığı unvanını resmi olarak üstlenmedi.¹¹³

Ültimatom ise, Petersburg Sarayı'na sunulmadan önce geri çekilmiş oldu.¹¹⁴ Politikanın ilk benimsenişinden geri çekilmesine kadar geçen ve Parlamento tartışmalarını da kapsayan tüm süreç yalnızca dokuz gün sürmüştü. Pitt eyleme ne kadar hızlı geçtiyse, reaksiyon da o kadar hızlı gelişmişti. Politikanın benimsendiği ve geri çekildiği sürecin kısalığı yeterince dikkat çekiciydi. Fakat en şaşırtıcı durum, tüm ezici çoğunluğuna rağmen Hükümet'in ani bir çözülme tehlikesiyle karşılaştığı gerçeğiydi. Yine de çoğu insanın artık bildiğini okumasına neden olabilecek bir güç gösterisinden sonra

¹⁰⁵ Stanhope, age., s. 410-411.

¹⁰⁶ Whibley, age., s. 130.

¹⁰⁷ Stanhope, age., s. 409.

¹⁰⁸ Temperley; Penson, age., s. 1.

¹⁰⁹ Lord Rosebery, age., s. 105.

¹¹⁰ Stanhope, age., s. 409.

¹¹¹ Temperley; Penson, age., s. 1.

¹¹² Lord Rosebery, age., s. 106-107.

¹¹³ Adams, age., s. 13.

¹¹⁴ Stanhope, age., s. 409.

Pitt'in aldığı geri adım atma kararının soğukkanlı çevikliği ve cesareti nadir rastlanabilecek nitelikteydi.¹¹⁵

Pitt Avam Kamarası'nda bir çoğunluğun lideri olduğundan beri ilk defa çok önemli bir konuda kesin bir şekilde engellenmiş oldu.¹¹⁶ Whiglerin fitneci muhalefeti başarıyı imkânsızlaştırmıştı.¹¹⁷ Bu nedenle zorlama fikri terk edildi; "müttefikler" başarısız oldu; büyük güçler Rusya'nın Karadeniz'de işgal ettiği yerleri elinde tutmasını kabullendi.¹¹⁸ Bu gelişme Pitt'in o zamana kadar dış politikadaki ana başarısı ve hedefi olmuş olan Prusya, Hollanda ve Büyük Britanya üçlü ittifakını dağıtmadıysa da gevşetti.¹¹⁹ Yaşanan krize rağmen Kral III. George, Hükümeti destekledi ve Pitt'in başbakanlığı devam etti.¹²⁰

Pitt, Osmanlı'yı Rus saldırısından koruyarak sonraki Britanya hükümetlerinin genellikle takip ettiği politikayı başlatmış oldu. Katerina'yı Özi'den çıkmaya ikna edemedi ama O'nu Osmanlı topraklarında daha fazla ilerletmekten alıkoydu.¹²¹ Bundan sonraki süreçte de İngiltere, Osmanlı Devleti'ni Rus ilerleyişine karşı bir set olarak tutmak kararlılığını güçlendirdi.¹²²

Bu mesele hem parlamento çoğunluklarının gerçek dışılığını, hem İngiltere'de kamuoyunun Hükümet üzerindeki etkisini, hem Fransa'yla savaş arifesinde Pitt'in güvensizliğini ve hem de İngiltere'nin düşmanlarına karşı boş harcanan fırsatları sergilemiş oldu.¹²³

SONUÇ

1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rusya'nın stratejik bir konuma sahip Özi kalesini ele geçirmesi ve Avrupa'daki güç dengesini bozacak şekilde topraklarını Osmanlı Devleti aleyhine genişletmesi, İngiltere Başbakanı Genç William Pitt'i Rusya'ya karşı tedbir almaya sevketti. Genç Pitt, Prusya'nın ordularının ve Büyük Britanya'nın filolarının, Osmanlı Devleti karşısında yalnız kalan Katerina'yı korkutup boyun eğdireceğini düşündü. Fakat bu planın işlemesine en büyük engel Parlamento'dan ve İngiliz kamuoyundan geldi. Ülke, adını yeni duyduğu bir şehrin yeniden Türklerin eline geçmesi için fedakârlıkta bulunmaya yanaşmadı. Meclis'te çoğunluğa

¹¹⁵ Lord Rosebery, age., s. 106-108.

¹¹⁶ Sergeant, age., s. 84.

¹¹⁷ J. Holland Rose, *William Pitt and the Great War*, G. Bell and Sons Ltd., London 1911, s. 561.

¹¹⁸ Sergeant, age., s. 84.

¹¹⁹ Lord Rosebery, age., s. 110.

¹²⁰ Jeremy Black, *George III: America's Last King*, Yale University Press, 2006, s. 290.

¹²¹ Charles Edmund Carrington, John Hampden Jackson, *A History of England*, Cambridge University Press, 2011, s. 550.

¹²² Frank Edgar Bailey, *British Policy and the Turkish Reform Movements*, A Study in Anglo-Turkish Relations, 1826-1853, Harvard University Press, Cambridge 1970, s. 115-186; Bernard Porter, *The Lion's Share: A Short History of British Imperialism, 1850-1970*, London 1975, s. 152-153.

¹²³ Hertz, age., s. 150.

sahip olmasına rağmen, statükoyu sağlama uğruna Rusya'yla savaşa girilmesi durumunda var olan desteğini kaybedebileceğini gören Pitt, çok kısa bir süre içerisinde geri adım atmak zorunda kaldı. Bu durum Pitt'in yalnızca yurtdışında değil, yurtiçinde de itibar kaybına uğramasına neden oldu. Ancak O'nun Rusya ve Osmanlı'ya karşı hayata geçirmek istediği politika, o zaman için ciddi engellemeler ile karşılaşmış olsa da, sonraki İngiliz politikasının temel ilkesini oluşturdu.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- The Parliamentary Register; Or History of the Proceedings and Debates of the House of Commons (The Most Interesting Speeches and Motions During the First Session of the Seventeenth Parliament of Great Britain), Vol. XXIX, Printed for J. Debrett, opposite Burlington House, Piccadilly, London 1791.
- The Parliamentary Register; Or History of the Proceedings and Debates of the House of Lords (The Most Interesting Speeches and Motions During the First Session of the Seventeenth Parliament of Great Britain), Vol. XXX, Printed for J. Debrett, opposite Burlington House, Piccadilly, London 1791.

Kaynak, Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Adams, Ephraim Douglass, *The Influence of Grenville on Pitt's Foreign Policy 1787-1798*, Carnegie Institution of Washington, Washington 1904.
- Annals of the Life of the Right Honourable William Pitt*, Printed by B. Graves-Sold by H. Maxwell, Philadelphia 1806.
- Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.
- Ashbourne, Edward Gibson, *Pitt: Some Chapters of his Life and Times*, Longmans, Green and Co., London, New York and Bombay 1898.
- Bailey, Frank Edgar, *British Policy and the Turkish Reform Movements, A Study in Anglo-Turkish Relations, 1826-1853*, Harvard University Press, Cambridge 1970.
- Biographical Dictionary of British Prime Ministers*, Edited by: Robert Eccleshall, Graham S. Walker, Routledge, London 1998.
- Black, Jeremy, *George III: America's Last King*, Yale University Press, 2006.
- Carrington, Charles Edmund; JACKSON, John Hampden, *A History of England*, Cambridge University Press, 2011.
- Characters of the Right H.W. Pitt and R. B. Sheridan*, Parsons and Galignani, Paris 1804.
- Cleland, Henry, *Memoirs of the Life of the Right Honorable William Pitt*, Albion Press, London 1807.
- Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, Türkiye Yayınları, İstanbul 1972.
- Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, C. I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Ankara 1953.
- Evans, Eric J., *William Pitt the Younger*, Routledge, London 1999.
- Hague, William, *William Pitt the Younger: A Biography*, HarperCollins UK, 2012.
- Hargreaves, John A., "Pitt, William (The Younger)", *British Political Leaders: A Biographical Dictionary*, Edited by: Keith Laybourn, ABC-CLIO, California 2001, s. 264-268.
- Hertz, Gerald Berkeley, *British Imperialism in the Eighteenth Century*, Archibald Constable and Co. Limited, London 1908.
- Hubbard, Elbert, "William Pitt", *Little Journeys to the Homes of Eminent Orators*, Vol. XII, June 1903, No: 6, s. 162-182.
- Hunt, William, *The History of England from the Accession of George III to the Close of Pitt's First Administration (1760-1801)*, Longmans, Green, and Co., London, New York and Bombay 1905.
- İrtem, Süleyman Kani, *Şark Meselesi Osmanlı'nın Sömürgeleşme Tarihi*, Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999.
- Kartal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, C. V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

- Kurat, Akdes Nîmet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.
- _____, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1953.
- Lecky, William Edward Hartpole, *William Pitt*, J. B. Lippincott Co., Philadelphia 1891.
- Life of William Pitt, Late Prime Minister of Great Britain: With Biographical Notices of His Principal Friends and Illustrious Contemporaries*, John Watts, Philadelphia 1806.
- Lord Macaulay, *William Pitt*, Harper and Brothers Publishers, New York 1878.
- Lord Rosebery, *Pitt*, MacMillan and Co., London and New York 1891.
- Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, C. III-IV, Sadeleştiren Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1980.
- Öztuna, Yılmaz, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi*, C. VI, Ötüken Yayınları, İstanbul 1978.
- Porter, Bernard, *The Lion's Share: A Short History of British Imperialism, 1850-1970*, London 1975.
- Roberts, Warren, *A Place in History: Albany in the Age of Revolution, 1775-1825*, Suny Press, New York 2010.
- Rose, J. Holland, *William Pitt and National Revival*, G. Bell and Sons Ltd., London 1911.
- _____, *William Pitt and the Great War*, G. Bell and Sons Ltd., London 1911.
- Sergeant, Lewis, *William Pitt*, WM. Isbister Limited, London 1882.
- Stanhope, Philip Henry, *Life of the Right Honourable William Pitt*, In Three Volumes-Vol. I, John Murray, London 1879.
- _____, *Life of the Right Honourable William Pitt*, Vol. I, Second Edition, John Murray, London 1882.
- Temperley, Harold; Penson, Lillian M., *Foundations of British Foreign Policy from Pitt (1792) to Salisbury (1902) or Documents, Old and New*, Cambridge University Press 1938.
- Tomline, George, *Memoirs of the Life of the Right Honourable William Pitt*, Vol. I-II, Second Edition, John Murray, London 1821.
- Walford, Edward, *William Pitt: a Biography*, Chatto & Windus, London 1890.
- Whibley, Charles, *William Pitt*, William Blackwood and Sons, Edinburgh and London 1906.
- Yonge, Charles Duke, *The History of England from the Earliest Times to Death of Viscount Palmerston 1865*, Second Edition, Longmans, Green, and Co., London 1871.

